

Bolesław Bielawski

Ochrona zabytkowych organów w Holandii

Ochrona Zabytków 30/1-2 (116-117), 57-60

1977

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

współczesnych elementów klatki schodowej i stropu nie umniejszało autentycznych wartości wnętrza.

Najbardziej kontrowersyjnym zagadnieniem, związanym również z ochroną zabytków na terenie Bratysławy, stała się sprawa przebiecia nowej trasy komunikacyjnej. O ile bowiem architektura i konstrukcja nowego mostu przez Dunaj może być bezspornie zaliczona do szczytowych osiągnięć współczesnej myśli inżynierskiej, o tyle sposób rozwiązania i usytuowania samej trasy należy uznać za zjawisko negatywne. Przebiega ona wzdłuż zachodniej granicy średniowiecznego miasta przez teren dawnego podgrodzia, głębokim otwartym wykopem brutalnie odcinając wzgórze zamkowe od jego pierwotnego zaplecza. Potężne betonowe ściany, konieczna niwelacja terenu oraz współczesne wiadukty i kładki potęgują wrażenie obcości w stosunku do zachowanych, niejednokrotnie pieczołowicie konserwowanych obiektów zabytkowych. Próba działania w tym wypadku zasadą kontrastu, wobec wadliwie dobranej skali założeń, nie przyniosła pozytywnego efektu.

Osiągnięcia służby konserwatorskiej na terenie Słowacji skłaniają do kilku refleksji ogólnych:

— Wszelkie prace projektowe związane z rewaloryzacją miast i miasteczek poprzedzane są najczęściej kompleksowymi inwentaryzacjami i badaniami naukowymi, pozwalającymi na znalezienie optymalnych rozwiązań funkcjonalnych dla poszczególnych obiektów lub ich zespołów.

— Na wyznaczonych obszarach rezerwatów miejskich decydujący głos we wszelkich poczynaniach, nawet o charakterze ogólnokomunalnym, ma służba konserwatorska.

— Efekty dotychczasowych prac, poza nielicznymi wyjątkami, reprezentują wysoki poziom osiągnięć myśli konserwatorskiej.

— Według opinii pracowników służby konserwatorskiej jedyną barierą ograniczającą ich zakres działania jest szczupłość kadry projektantów oraz, podobnie jak i w Polsce, poważny brak wykwalifikowanych rzemieślników, bezpośrednich realizatorów zamierzeń konserwatorskich.

*mgr Józef Pilch
Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków
Warszawa*

REVALORIZATION OF URBAN RESERVES IN SLOVAKIA

The author deals with six, out of ten, Slovakian towns recognized as urban reserves. Their history is described and so are their historical monuments and the course of work on the latter's preservation. In the case of Bratislava — the problem is tackled as well of tracing the new thoroughfare along the borderline of the mediaeval city. The said road cannot but be recognized as a negative example of combining the old built up areas with the new ones. The author

concludes his paper in the statement that the results of the conservation work carried out in Slovakia so far represent, on the average, rather high standards in spite of the fact of the activities of the Slovakian conservation service being seriously limited because of the shortage of skilled workers and craftsmen necessary for the purpose.

BOLESŁAW BIELAWSKI

OCHRONA ZABYTKOWYCH ORGANÓW W HOLANDII*

Sprawami ochrony zabytków w Holandii zajmuje się Ministerstwo Kultury, Wypoczynku i Opieki Społecznej (Ministry van Cultuur, Recreatie Maatschappelijk Werk), w którym wydzielony jest Departament Muzeów Zabytków i Archiwów (Museums Monuments and Archives Department — w skrócie MMA). Departamentowi temu podlegają: muzea państwowe, Urząd Inspektora d.s. Narodowych Dzieł Sztuki (Office of the Government Inspector of National Works of Art) w Hadze, Państwowy Urząd Ochrony Zabytków (Rijksdienst voor Monumentenzorg-Department of the Preservation of Monuments and Historic Buildings) w Zeist, Centralne Laboratorium Badawcze Dzieł Sztuki i Nauki (Central Research Laboratory for Objects of Art and Science) w Amsterdamie. Oprócz tych instytucji ogólnokrajowych każda prowincja ma swój urząd konserwatorski.

Ministerstwo w swojej działalności korzysta z pomocy ciał doradczych: Rady Konserwatorskiej (Monumentenraad-Council for Monuments and Historic Buildings)

oraz Komisji d.s. Muzeów Państwowych (State Museum Commission).

Ważną rolę w ochronie zabytków Holandii odgrywają ponadto różnego rodzaju stowarzyszenia. Działalność tych stowarzyszeń koordynuje specjalny Komitet — Stichting Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming (Foundation National Contact Committee for Protection of Monuments).

Za całokształt spraw związanych z ochroną zabytkowych organów w Holandii odpowiedzialny jest Specjalista d.s. Zabytkowych Organów przy Państwowym Urzędzie Ochrony Zabytków w Zeist. Z ramienia państwa organizuje on ewidencję, dokumentację i konserwację organów; jemu podlega ich ochrona.

Nadzór nad dokumentacją zabytków w Holandii sprawuje specjalistyczna sekcja w Radzie Konserwatorskiej, zwana Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving (Government Committee for the Description of Monuments). Centralnie dla całego kraju dokumentację za-

* Z tematem tym miałem możliwość zapoznać się dzięki stypendium rządu holenderskiego, a w szczególności Ministerstwa Oświaty i Nauki Holandii. Bezpośrednią pomoc w organizacji mojego pobytu oraz wiele życzliwości okazali mi przede wszystkim dr M.A.

Vente, dyrektor Instytutu Muzykologii Uniwersytetu w Utrechcie oraz Pan O.B. Wiersma, Specjalista d.s. Zabytkowych Organów przy Państwowym Urzędzie Ochrony Zabytków w Zeist, za co składam Im gorące podziękowania.

bytków prowadzi Państwowy Urząd Ochrony Zabytków, a dla poszczególnych regionów — prowincjonalne urzędy konserwatorskie. Dokumentację dla obiektów znajdujących się w muzeach opracowują muzea lub Urząd Inspektora Państwowych Dzieł Sztuki. Ważną rolę w sporządzaniu dokumentacji sztuki holenderskiej odgrywa Państwowy Instytut Historii Sztuki (The Netherlands Institute for History of Art) w Hadze. Wyniki inwentaryzacji i dokumentacji publikowane są w wielotomowym inwentarzu zabytków Holandii¹.

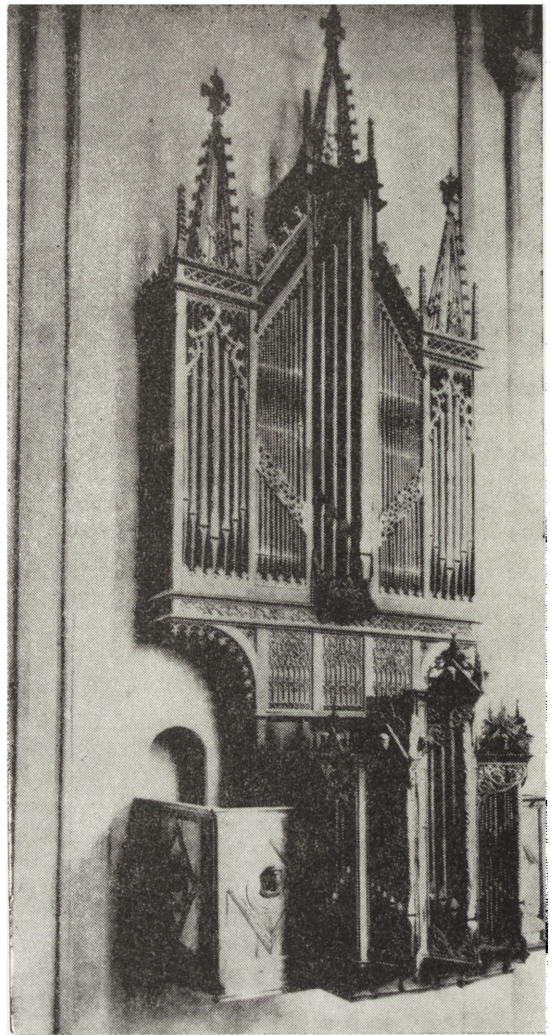
W inwentarzu tym informacje o organach ograniczają się do krótkich wzmianek, podobnie jak informacje z tego zakresu w polskim *Katalogu zabytków IS PAN*. Szerszą dokumentację inicjuje i gromadzi Specjalista d.s. Zabytkowych Organów w Zeist oraz Instytut Muzykologii Uniwersytetu (Rijksuniversiteit Utrecht, Instituut voor Muziekwetenschap — National University, Musicology Institute) w Utrechcie. Dokumentacja zabytkowych organów jest gromadzona i przechowywana łącznie z dokumentacją architektury w Państwowym Urzędzie Ochrony Zabytków w Zeist (odwrotnie niż to jest w Polsce, gdzie dokumentacja zabytkowych organów prowadzona jest przez Dział Zabytków Ruchomych w Ośrodku Dokumentacji Zabytków, łącznie z zabytkami malarstwa, rzeźby, sztuki zdobniczej itd.). Dokumentację organów znajdujących się w muzeach przechowują muzea.

Wszystkie te dokumentacje są szeroko wykorzystywane w pracy naukowej organologów holenderskich, którzy opublikowali wiele prac teoretycznych i historycznych z zakresu zabytkowych organów swojego kraju. Na uwagę zasługują monografie poszczególnych organmistrzów lub regionalne inwentarze zabytkowych organów. Prace te oparte są na bogatych materiałach archiwalnych, wręcz nieporównywalnych ze skromnymi informacjami, jakimi w tym zakresie dysponujemy w Polsce. Szczególnie bogaty zbiór wypisów archiwalnych zebrał Instytut Muzykologii w Utrechcie. Skoro już mowa o tej placówce, warto podkreślić jej bogatą bibliotekę z zakresu organologii. Dzięki pracom naukowym Holendrzy dysponują szczególnie wieloma opracowaniami wielu instrumentów lub ich zespołów, brak im natomiast zaplanowanej i jednolitej sporządzonej dokumentacji, takiej, jaką przygotowuje się obecnie u nas².

Konserwację zabytkowych organów w Holandii wykonują firmy prywatne pod nadzorem specjalistów, wyznaczonych przez władze konserwatorskie.

Poznałem następujące ważniejsze warsztaty organmistrzowskie zajmujące się konserwacją zabytkowych organów: Flentrop Orgelbouw (Westzijde 57, Zandam), Pels and van Leeuwen B. V. (P. O. box 25, Waardenburg), Gebr. van Vulpen (Ambachtstraat 1, Utrecht). Ponadto należałoby wymienić firmy: Verschuieren Orgelbouw B. V. (Dospstraat 32, Heythuysen), Mense Ruiter B. V. (12 Oosterhamriklaan, Groningen), Slooff Orgelbouw (27 Kerkweg, Ouderkerk a.d. IJssel).

Warsztaty te głównie wykonują nowe organy, w dużym procencie eksportując je za granicę. Są to instrumenty projektowane na podstawie bogatej tradycji budowy organów w Holandii, mechaniczne, z doskonałych materiałów (mahoń, dąb, sosna, duży udział cyny w stopach piszczalkowych), precyzyjnie wykonane, zawsze w szafie

1. Middelborg, Koorkerk, organy gotyckie z 1459 r. z pozytywem renesansowym z 1590 r.

1. Middelborg, Koorkerk, Gothic organ, 1459, with Renaissance positive organ from 1590

organowej, prostej i estetycznej. W ślad za eksportem nowych organów idzie eksport prac konserwatorskich, szczególnie do Hiszpanii, Portugalii, Meksyku.

Średni warsztat organmistrzowski zatrudnia od 10 do 20 pracowników, dobrych fachowców w swojej dziedzinie. Ma własne biuro projektowe, jest dobrze wyposażony w maszyny, nie zarzuca jednak tradycyjnych technologii sprawdzonych przez kilka setek lat. Zdolność wykonawcza takiego warsztatu sięga ok. 10 instrumentów średniej wielkości rocznie. Przykładowo firma Gebr. van Vulpen w Utrechcie od 1949 do 1973 r. wykonała ok. 150 instrumentów nowych i 35 konserwacji starych. Warto podkreślić ścisłą współpracę tych firm z organologami, specjalistami od zabytkowych organów. Organmistrz holenderscy (szczególnie firma Flentropa) byli współinicjatorami powrotu do klasycznej tradycji budowy organów, co zdobyło im duże uznanie w świecie.

W Holandii, podobnie jak w Polsce, nie ma wydzielonego i prawnie określonego zawodu konserwatora zabytko-

¹ Por. M. Kornecki, *Z problematyki ochrony zabytków architektury i budownictwa w Holandii*, „Ochrona Zabytków”, nr 1, 1976, s. 43.

² B. Bielawski, *Program dalszej działalności Ośrodka Dokumentacji Zabytków w zakresie ochrony zabytkowych organów w Polsce*, „Biuletyn Informacyjny PKZ”, nr 30, 1975, s. 3.

2. Haga, Gemeentemuseum, polskie organy przenośne z pierwszej połowy XVII w.

2. The Hague, Gemeentemuseum, Polish portable organ dating from the first half of the 17th century

wych organów. Nie ma też specjalistycznej uczelni w tym zakresie. Kształcenie organmistrzów odbywa się przez terminowanie w warsztacie organmistrzowskim i uzyskanie tytułu mistrzowskiego.

Nadzór nad konserwacją zabytkowych organów sprawuje wymieniony już Specjalista d.s. Zabytkowych Organów. On dysponuje państwowymi funduszami na ten cel. Rząd holenderski przeznaczają rocznie milion guldenów na konserwację, drugie tyle przekazują władze lokalne i kościoły różnych wyznań. Za tę sumę konserwuje się w różnym zakresie ok. 20 instrumentów.

Każdy właściciel organów wpisanych do rejestru zabytków ma prawo ubiegania się o dofinansowanie konserwacji z funduszy państwowych, prowincjonalnych i komunalnych.

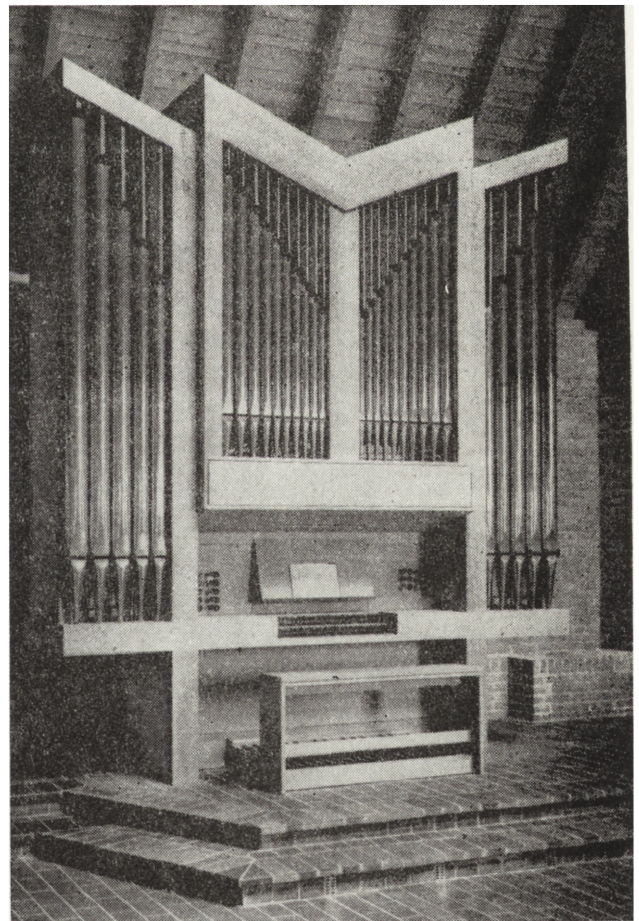
Za zabytkowe uznaje się organy powstałe przed 1850 r. Na zlecenie Specjalisty d.s. Zabytkowych Organów organolodzy nadzorują prace konserwatorskie; we współpracy z organmistrzami wykonują dokumentację konserwatorską. Dokumentacja taka składa się z części historycznej, zawierającej wyciągi z archiwaliów, opisu stanu technicznego instrumentu, rozpoznania i rozwarstwienia historycznego oraz zaleceń konserwatorskich. Uzupełnia ją zestaw zdjęć instrumentu przed konserwacją oraz kosztorys. Dokumentacja z przeprowadzonych prac konserwatorskich, zazwyczaj skromna, pozostaje w warsztacie organmistrzowskim.

Ważniejsze problemy technologiczne Specjalista d.s. Zabytkowych Organów konsultuje z Centralnym Laboratorium Badawczym Dział Sztuki i Nauki w Amsterdamie. Konserwację prospektu organowego wykonują konserwatorzy dzieł sztuki.

W konserwacji duży nacisk kładzie się na zachowanie autentycznych części instrumentu. Jeżeli ze względów technicznych jest to niemożliwe, części te zastępuje się nowymi, a oryginalne przechowuje się w wolnych miejscach szafy organowej.

Przy rekonstrukcji pierwotnego brzmienia instrumentów bierze się pod uwagę zachowane autentyczne elementy oraz bogate materiały archiwalne, pozwalające prześledzić zmiany dokonywane w organach. Duży udział ma tu również doświadczenie oraz wiedza organmistrza i organologa nadzorującego prace. W tym zakresie Holendrzy mają chyba największe osiągnięcia.

Problem sprzeczności między maksymalnym zachowaniem autentyczności instrumentu (materii zabytkowej) a wymaganiami sprawnej jego użyteczności występuje w Holandii równie silnie jak w Polsce. Właściciel wymaga gwarancji sprawności instrumentu, co musi być uwzględnione w konserwacji. Nie bez znaczenia są też ograniczenia wynikające ze spraw finansowych. Mając to wszystko na uwadze, obserwuje się w dziedzinie konserwacji zabytkowych organów w Holandii pewne niekonsekwencje. Na przykład, zachowany został autentyczny element zabytkowy, ale niepotrzebnie oczyszczono go do tego stopnia, że zatracił ślady pierwotnego rzemiosła i patynę czasu. Wydaje się, że jest to wynikiem tradycyjnej perfekcji rzemieślniczej organmistrzów i zbyt małego zrozumienia przez nich wartości dowodowej poszczególnych elementów instrumentu. Z niezrozumieniem tym walczy służba konserwatorska.

3. Goes, kościół, organy zbudowane przez firmę Gebr. van Vulpen z Utrechtu w 1975 r.

3. Goes, local church, organ built by the Utrecht firm, Gebr. van Vulpen in 1975

Nasuwa się też spostrzeżenie natury bardziej ogólnej, że konserwacja organów od strony metodologicznej i technologicznej w porównaniu z konserwacją obiektów sztuk plastycznych jest znacznie spóźniona. Nie dotyczy to oczywiście brzmienia instrumentów.

Do najcenniejszych organów w Holandii należą organy znajdujące się w Middelborgu (Koorkerk), pochodzące z kościoła Św. Mikołaja w Utrechcie; zbudowane zostały przez Mikołaja Gerritsza w 1459—1480 r. (renesansowy pozytyw w 1590 r.). Wspominam o tych organach nie ze względu na ich wartość i stosunkowo dobry stan zachowania, lecz przede wszystkim z powodu sposobu ich ochrony. W Middelborgu eksponowana jest tylko szafa organowa, gotycko-renesansowa, z bogato dekorowanymi piszczalkami prospektowymi; szafa zakonserwowana została nieudolnie (zmyta patynę starego drewna). Sam instrument natomiast, po dokładnym przebadaniu, zinwentaryzowaniu i konserwacji, przechowywany jest w specjalnie klimatyzowanym pomieszczeniu. Należy podkreślić, że instrument ten został jedynie zakonserwowany, bez jakiegokolwiek próby rekonstrukcji, która nieuchronnie wymagałaby zmian i uzupełnień, naruszających stan obiektu i uszczuplających jego wartość dowodową. Jest to wypadek wyjątkowy, świadczący o skromności i dalekowzroczności organologów i służby konserwatorskiej. Jest to też wyjątkowy przykład konserwacji purystycznej. Na ogół w Holandii zabytkowe organy rekonstruuje się. Zdarza się również, że chcąc ocalić zabytkowe instrumenty od całkowitego zniszczenia służba konserwatorska godzi się na daleko idące zmiany, najczęściej na powiększenie organów (dodanie głosów), ale w taki sposób, żeby nie naruszony został oryginał i żeby w każdej chwili można go było wycofać z nowo stworzonego zespołu.

Porównując ochronę zabytkowych organów w Holandii i w Polsce, obserwuje się wiele podobieństw, ale też i sporo różnic. Przede wszystkim Holandia, a właściwie całe Niderlandy od XIV w. były jednym z przodujących centrów rozwoju budownictwa organowego w Europie, stąd duża liczba i wysoka jakość zachowanych instru-

mentów. Organy, tym bardziej organy zabytkowe, także w kościołach służą nie tylko celom liturgicznym, lecz cenione są jako wartościowy instrument koncertowy. W Holandii, znacznie więcej niż w Polsce, ukazują się publikacji o zabytkowych organach i muzyce organowej³. Za to u nas organizacja ochrony zabytkowych organów realizowana jest bardziej kompleksowo i to zarówno w dziedzinie dokumentacji, jak i konserwacji. U nas dokumentacje konserwatorskie są bardziej szczegółowe, dotyczą wszystkich etapów przeprowadzonych prac konserwatorskich. W Pracowniach Konserwacji Zabytków istnieje współpraca organmistrzów z konserwatorami innych rodzajów zabytków, przez co następuje wzajemne wzbogacanie doświadczeń. Brak tego w Holandii powoduje często błędy w metodzie konserwacji instrumentów. W założeniach metodologicznych konserwacji zabytkowych organów nie ustępujemy Holendrom, jednak dystansują nas w zakresie wykonawstwa. Łatwo to zrozumieć, kiedy sobie uświadomimy, że zabytkowe organy — to organy mechaniczne i Holendrzy współcześnie takie budują, u nas tymczasem organmistrz budują prawie wyłącznie organy elektryczne lub pneumatyczne. Zaznajomienie się z problematyką ochrony zabytkowych organów w Holandii ułatwia sformułowanie kilku ogólnych wniosków dotyczących ochrony tego rodzaju zabytków w Polsce. U nas do spraw najpilniejszych należą:

— szybkie zakończenie inwentaryzacji zabytkowych organów;

— opublikowanie wyników inwentaryzacji i spopularyzowanie ich za granicą;

— zwiększenie wymiany doświadczeń w omawianej dziedzinie ze specjalistami zagranicznymi, szersze udostępnienie literatury zagranicznej.

Na zakończenie warto wspomnieć o najstarszych polskich organach przenośnych, renesansowych, z pierwszej połowy XVI w., które przed drugą wojną światową należały do zbiorów Muzeum Jana Sobieskiego we Lwowie (z kolekcji Władysława Łozińskiego⁴). Obecnie znajdują się w Muzeum Miejskim — Gemeentemuseum w Hadze, w ekspozycji instrumentów muzycznych.

³ Przykładowo doskonale wydanie albumu o organach i muzyce niderlandzkiej wraz z płytami nagrań: F. Peeters, M.A. Vente, *The Organ and its Music*, Mercatorfonds, Amsterdam.

⁴ J. Gołos, *Portable Organs in Poland*, *The Organ Yearbook*, 1972, s. 36—40.

mgr Bolesław Bielawski
Ośrodek Dokumentacji Zabytków
Warszawa

ANTIQUÉ ORGAN PROTECTION IN HOLLAND

The organizational structure of the protection of historical monuments in Holland is described, to depict against this background the protection of organs ranking among historical monuments. Their protection makes the concern of the Ministry of Culture, Leisure and Social Welfare. Responsibility for the whole of the problems involved is borne by the Specialist in the Problems of Historical Organs at the State Office for Historical Monuments, in Zeist. His tasks consist in drawing up the files and documentation of the said organs, in cooperation with specialists and institutions of various kind. The documentation concerning the organs is collected by, and kept at, the State Office for the Protection of Historical Monuments inclusive of architectural documentation. The one pertaining to antique organs is based on the wealth of archival records, simply incomparable with the modest information on the subject, available in Poland. A particularly large number of those records have been collected by the Institute of Musicology, University of Utrecht.

The conservation of antique organs is carried on in Holland by private firms under the supervision of specialists appointed by the conservation authorities. The said firms are mainly engaged in construction of new organs designed on the basis of the wealthy Dutch tradition. What is worth stressing is the close cooperation

of those firms with experts on antique organs. It was the Dutch organ-building masters, especially the Flentrop company, that were the co-initiators of the return to the classical organ-building tradition.

What is particularly observed in conservation of antique organs is preserving the original parts of the instruments concerned. If this impossible for technical reasons, they are substituted with new parts, the original ones being preserved in the recesses of the organ body.

The Dutch have the greatest attainments to their credit in the research on, and restoring of, the sound of the organ.

The Polish antique organs are not very well known in West-European countries hence the need for more frequent contact and exchange of information between specialists in this sphere.

The author has had the opportunity of studying the problem of the protection of antique organs due to a fellowship granted him by the Dutch Ministry of Education and Science. He is greatly indebted to Doctor M.A. Vente, Director of the Institute of Musicology, University of Utrecht and Mr. O.B. Wiersam, Expert on the Problems of Antique Organs, State Office for the Preservation of Historical Monuments, Zeist, for the aid in organizing his stay in Holland and all their kind interest and assistance.